

BOHUSLAV HAVRANEK

TEORIJA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Teorija književnog jezika je mlada disciplina u domenu cjelovitog lingvističkog istraživanja, ali sa druge strane — filološko istraživanje u širem smislu te riječi, od samog početka, operisalo je iskazima književnog jezika. U početku je to zapravo bila jezička interpretacija onih jezičkih iskaza koji su postali sasvim nerazumljivi zbog svoje starosti. A kasnije, to je bilo nastojanje da književni iskazi, govoreni ili napisani, dostignu određen stilski nivo — kako bi zadovoljili one stilске ideale koji se mogu obuhvatiti pod pojmom »elegantia sermonis« (= otmjenost izlaganja). Treće usmjerenje interesovanja za jezik trudilo se da utvrdi određena pravila (danas bismo rekli 'kodifikaciju'), kojih korisnik jezika treba da se pridržava. Sa toga stanovišta, dakle, možemo reći da je filološki rad na književnom jeziku vrlo star; ali je on u ranijim fazama imao jednu zajedničku slabost: u njemu nije diferenciran *književni jezik* od jezika *uopšte*.

Lingvistika kao samostalna nauka konstituisala se tek potkraj XVIII i početkom XIX vijeka; inače se ona razvijala kao jedna disciplina između ostalih istorijskih disciplina, a tokom čitavog XIX vijeka stavljala je sve jači akcenat na otkrivanje i utvrđivanje *jezičkog razvitka* i zakonitosti toga razvitka. U okvirima ove istorijske škole književni jezik dopijeva postepeno na periferiju naučnog istraživanja: na početku novog lingvističkog istraživanja književni jezik je bio predmet i građa toga proučavanja; međutim, vrlo rano se to istraživanje okrenulo minulim etapama, a književni jezik, naročito u novije doba, bijaše znatno potcijenjen, jer je lingvistika proklamovala da je predmet njenoga proučavanja *prirodni jezik*, a književni jezik smatrao se onda *vještačkim jezikom*. Onda je, razumije se, ova antinomija »prirodni i vještački jezik« imala drugačije značenje od onoga koje ona danas ima u modernoj lingvistici (danas se pod vještačkim jezikom podrazumijeva *logičko-matematički jezik*, a pod prirodnim jezikom onaj jezik, odnosno oni jezici, koje znamo iz empirije).

Da bi *savremeni književni jezik* postao dostojnim predmetom naučnog istraživanja, bilo je potrebno izmijeniti glavna metodološka načela lingvističkog istraživanja. Valjalo je, s jedne strane, postaviti se na funkcionalno stanovište, tj. pokrenuti pitanja: kakve zadatke ima jezik uopšte i u konkretnim jezičkim iskazima, s kakvom svrhom i u kakvoj situaciji se služimo književnim jezikom? A, sa druge strane, morao je predmetom lingvističkog istraživanja da postane *ne samo*

razvitak jezika već i određeno njegovo stanje, morala se primijeniti antinomija koja je danas svuda prisutna — to je dijahronijski i sinhronijski pogled na jezik; a prije svega sinhronijsko shvatanje jezika, koje se sasvim okreće prema savremenom jeziku. Sinhronijski postupak, dabome, ne znači da je njegov predmet *samo* savremeni jezik, već on prosto znači — njegovo stanje u datom razdoblju. Međutim, potpuno saznavanje jezičke stvarnosti za sinhronično istraživanje dato je prije svega u savremenom jeziku. Samo je savremeni jezik dostupan istraživanju u potpunosti, kao jedna homogena cjelina. Tek su ova nova načela omogućila da se izgradi *prava* teorija književnog jezika, koja je od književnog jezika napravila poseban predmet lingvističkog istraživanja.

Ovakav razvoj jezičke teorije pripreman je u evropskoj lingvistici od prvih decenija XX vijeka, ali se on kod nas iskristalisao, u grubim crtama, prije 40 godina. To prvo kristalisanje teorije književnog jezika stalo je na gledište da je književni jezik *specifična tvorevina* (forma) nacionalnog jezika kao jezičke cjeline.

Kao neki specifikum književnog jezika u počecima ovoga učenja često je isticana njegova »autonomnost«. Naglašavalo se da se književni jezik razlikuje od ostale jezičke cjeline. Sigurno je da je ovo prenaglašavanje autonomnosti književnog jezika u književnom kompleksu sadržavalo u sebi izvjesnu hiperbolu.¹⁾ Kao svaka nova teorija, kad već istupi, ona istupa — po pravilu — s težnjom da se u osnovi i markantno diferencira od dotadašnjega postupka. Uza sve to, specifičnost književnog jezika ostaje za nas bitnim obilježjem književnog jezika. U čemu mi vidimo tu specifičnost književnog jezika? Ovdje ću se usuditi da se vratim svojoj staroj formulaciji — koju sam dao na Prvom kongresu srednjoškolskih nastavnika 1929. godine, dakle tačno prije 40 godina, ako ne uzmemo u obzir ciklus mojih referata o tom pitanju u 30-im godinama, koji su svi održani u ovoj slušaonici na ondašnjem temperamentnom diskusionom forumu — da je taj specifikum književnog jezika *u bogatijim i svestranijim zadacima književnog jezika*, što je opet u vezi sa njegovom većom i *širom funkcionalnom izdiferenciranošću*. A druga specifična crta jeste *u svježnijem i ozbiljnijem odnosu prema normi*.²⁾ Oba ova obilježja su u suštini pretežno kvantitativna, a ne obilježja koja kvalifikuju, ali ona ipak stoje na granici promjene kvantiteta u kvalitet. Međutim, ja i danas moram priznati — da su to bitna obilježja književnog jezika. Proističu, naravno, iz glavne uloge književnog jezika, tj. iz toga što je on jezik izražavanja i informisanja zajednički cijelom društvu date nacionalne cjeline. Potrebama toga društva (zajednice) uslovljeni su zadaci književnog jezika; dakle, oni su i socijalno određeni. Ovdje već vidimo da svako istraživanje književnog jezika i vrednovanje njegovih opštih zadataka ima u sebi i određene komponente sociološke spoznaje.

¹⁾ Vidi članak B. Havraneka *Funkcionalno raslojavanje književnog jezika*, objavljen 1942. godine u *Časopisu pro moderni filologiju* 28, str. 409.

²⁾ Vidi članak B. Havraneka *Funkcija književnog jezika*, objavljen u Zborniku predavanja sa I kongresa čeških profesora, 1929, str. 130.

Ovim dvama glavnim specifičnim obilježjima treba dodati još *tri* dalja specifična obilježja. Prvo od njih je u tijesnoj vezi s onim što smo već rekli. Ako je književni jezik specifična forma izražavanja i informisanja, zajednička određenoj narodnoj cjelini za njene društvene uloge i potrebe, otud onda proističe i jedan važan zaključak: to je *reprezentativna ili nacionalno-reprezentativna* funkcija književnog jezika, ili kako to neki istraživači vele, »prestizna« funkcija. Ovoj funkciji mi ćemo se još vratiti i razumljivo je da moramo voditi računa o njoj, mada ondašnja teorija književnog jezika — prije 40 godina — nije u dovoljnoj mjeri uzimala u obzir ovu funkciju. A ostala dva dalja obilježja jesu ova: jedno je sadržano u samom terminu 'književni jezik' u mnogim jezicima (francuski *la langue littéraire*, ruski *literaturnyj jazyk* itd.), tj. radi se o jeziku književnosti, prije svega lijepe književnosti. Ova uloga zastupljena je već u bogatoj ljestvici glavnih funkcija književnog jezika, ali ja hoću da ovu ulogu posebno istaknem. Zašto? Zbog toga što u lijepoj književnosti jezik ima ne samo ulogu (zadatak) izražavanja i informisanja, nego je on i stvaralački činilac, komponenta umjetničke strukture i građa književnoga djela. Pri stvaranju iskazâ naučnih ili stručnih glavni je cilj — jezičko izražavanje sadržaja, a u lijepoj književnosti *jezičko izražavanje je zapravo unutrašnja komponenta estetičke izgradnje djela*. Mogli biste mi prigovoriti da jezik uopšte ima tu stvaralačku ulogu — u svojoj opštoj funkciji, spoznajnoj i onoj koja formira naše mišljenje. Pa ipak, mi uglavnom uvijek možemo razlikovati jezički lik i sadržaj, dok je u književnom stvaranju odnos forme i sadržaja samo dijalektički, jer su u književnom djelu neodvojive ove dvije strane jezika.

Drugo obilježje, koje je za najširu javnost, i naročito u istorijskom razvoju, vazda bilo značajno, sadržano je u terminu koji mi (tj. Česi) upotrebljavamo, »*spisovný jazyk*« (to je prevod njemačkog termina 'Schriftsprache'); *jedna od glavnih formi književnog jezika jeste njegov pisani lik*. Činjenica je da je, sa gledišta današnjega književnog jezika, pisani lik *imanentno obilježje književnog jezika*; u današnje doba teško da možemo odvojiti grafijsku sliku od pojma književni jezik. Ako sa psihološkoga gledišta analiziramo predodžbu leksičkih sredstava i ako bismo htjeli stvarno da predstavimo riječ, onda je *optička slika* (neću da tvrdim uopšte, ali dosta često) *suština te predodžbe*. Iz ovoga takođe proističe i *nerado primanje pravopisnih izmjena*. Nastavnici i učitelji, naročito oni u osnovnoj školi, po pravilu su raspoloženi za izmjenu pravopisa, ali je *šira javnost obično protiv izmjena*. Zašto? Zato što se usljed tih izmjena narušava optička slika riječi! Naravno, mi smo stalno naglašavali, pa to i ovdje moramo učiniti, da književni jezik *nije samo pisani jezik*, već je to i *jezik govoreni* — u svojim kulturnim ulogama. Sve ovo važi i za kulturnu današnjicu, čak je to danas još markantnije nego što je bilo prije 50 ili 40 godina, jer su sada *govoreni iskazi* — koji se šire sredstvima masovne komunikacije — zauzeli vrlo značajno mjesto. Ako se sad opet vratimo razvoju književnog jezika, vidjećemo da je i u prošlosti govoreni lik jezika takođe imao značajne specijalne zadatke u opštoj kulturi i da je, kako to znamo iz istorije književnih jezika, govoreni lik kulturnog

jezika često prethodio pisanome.³⁾ Više se neću zadržavati na ovim istorijskim perspektivama, nego hoću da naglasim samo ovo: *kao što ne možemo od književnog jezika otkinuti njegovu grafijsku komponentu, tako isto ne možemo književni jezik ograničiti samo na pisani lik.*

Pri tome hoću ujedno da upozorim na još jednu stvar: iako ja ne namjeravam da se upuštam u istorijski razvoj, mi ne možemo lik današnjeg književnog jezika koji sebi stvaramo ili njegovu definiciju, koja važi za savremenost, — direktno prenositi na minula razdoblja. Sam odnos između pisanog i govorenog jezika mijenjao se u toku razvoja, ali mijenjali su se i sami zadaci, raspon zadataka književnog jezika; a mijenjali su se i njegovi nosioci i adresāti. Kad danas govorimo o jeziku kao o zajedničkom (društvenom) izražavanju i informisanju u datoj narodnoj cjelini, moramo imati na umu da su postojala razdoblja — kad se književni jezik nije tako mnogo ticao čitavoga socijalnog raslojavanja društva i da je u njemu imao dosta isključiv položaj.

Ako posmatramo književni jezik, prije svega, sa gledišta njegovih zadataka i sa stanovišta nosilaca književnog jezika u prošlosti omeđenih, a ne sa gledišta adresatā i ako dopustimo njegovu izvjesnu isključivost u prošlosti, onda ćemo doći do zaključka da takve zadatke ne mora da vrši samo vlastiti (nacionalni) jezik, nego su i međunarodni jezici često izvršavali te zadatke. Ako ćemo ostati samo u evropskoj oblasti, takav jezik (međunarodni) bio je za znatan dio Evrope, pa čak i izvan njenih granica, grčki jezik. U velikom dijelu evropskih zemalja takvu ulogu vršio je nekoliko vijekova latinski jezik, a na većem dijelu slovenske teritorije istu ulogu vršio je staroslovenski jezik. Dabome, ova izvjesna međunarodnost doprinosila je bržem i teritorijalno širem informisanju, mnogo širem domašaju informacije, ali sa druge strane — tu je postojala znatna *razlika između nosilaca i adresatā*. Sve ako su u šarijem razdoblju nosioci književnog jezika i bili do izvjesne mjere socijalno omeđeni, ipak je znatna razlika ako je ovu ulogu vršio domaći ili, da se izrazimo moderno, nacionalni jezik, a ne međunarodni. Kod međunarodnog jezika, na primjer latinskog, bio je domašaj (dostup) do adresatā otprilike identičan sa njegovim nosiocima, dok su kod domaćeg jezika — teorijski uzeto — adresāti bili neomeđeni (konkretno omeđenje nije bilo u vezi sa *obimom informacije* nego sa samim jezičkim likom).

Vidimo, dakle, da je zahtjev izražavanja i domašaj onoga što je odaslano kod međunarodnog jezika sigurno imao određenih prednosti, ali je imao i svojih ograničenja — što se tiče razumljivosti i dostupnosti svima slojevima pripadnika narodne cjeline. Razumije se, sa jačanjem nacionalne svijesti, nacionalni jezik morao je da postane konkurent takvom međunarodnom jeziku. Što dalje odmičemo, domaći jezik je sve više postajao reprezentant narodne cjeline, jer je i jezik jedno od obilježja po kojima se jedan narod razlikuje od drugoga.

³⁾ Uporedi članak B. Havraneka *Opšte razvojne zakonitosti u književnom jeziku*, saopšten na IV kongresu slavista u Moskvi.

Tako smo dospjeli do prve *antinomije* međunarodnosti i nacionalnosti, elemenata *međunarodnih* i elemenata *domaćih*;⁴⁾ kad ovdje govorimo o elementima, mi sužavamo tu antinomiju; ostavljamo po strani činjenicu da su težnje za međunarodnim jezikom dosta stare, a pokušaji stvaranja međunarodnog jezika stalno se obnavljaju. Ali baš u modernome dobu opet raste tendencija ka zajedničkom, međunarodnom izražavanju; ona se realizuje na dva načina: 1) postoje jezici čiji se nosioci trude da pojačaju *prestiž međunarodnosti*, ili ga prosto priznaju (ali to nije naša tema) 2) u svakom jeziku, naročito u književnom, ispoljava se antinomija između elemenata međunarodnih i domaćih; ova *borba između elemenata međunarodnih i domaćih* vrši se stalno u jeziku. U tome se očituje izvjesna suprotnost unutar svakoga književnog jezika koji ima staru tradiciju. A baš naše doba opet stavlja snažan akcenat na olakšavanje međunarodnoga sporazumijevanja, a time i na upotrebu međunarodnih izraza. Tako smo postali svjedoci izvjesnoga paradoksa: s jedne strane, u toku XIX i XX vijeka povećava se broj domaćih književnih jezika, a unutar već postojećih jezika prisutno je nastojanje za izražavanjem domaćim jezičkim sredstvima, a sa druge strane — stalno jača težnja za upotrebom međunarodnih leksičkih sredstava.

Druga antinomija unutar književnog jezika sastoji se u ovome: sa jedne strane, odnos *preciznosti i savršenosti* izražavanja i potreba da se izraze novi pojmovi i stvari, a sa druge strane — težnja da se zadrže određeni tradicionalni elementi u jeziku i njegova *stabilnost*. Oba ova usmjerenja u književnom jeziku potpuno su motivisana. Prije svega, književni jezik, ako će on dobro vršiti svoje zadatke što mu ih postavlja društvena zajednica, prirodno teži (takav je karakter tih zadataka) da se izrazi precizno i primjerno situaciji (preciznost je viši stepen adekvatnosti, tome ću se još vratiti). Drugo, pred književni jezik se stavljaju sve novi i novi izražajni zadaci, da bi on mogao tačno izraziti nove pojmove i nove stvari, ili njihovo novo poimanje. Prema tome, u jeziku se održavaju i to usavršavanje jezika, uslovljeno potrebom adekvatnosti izražavanja, i ova nova jezička sredstva. Dabome, protiv ovoga stoji stabilnost književnog jezika, koja je upravo njegovo immanentno obilježje, jer književni jezik ima potrebu da zadrži određeni *tradicionalno ustaljeni lik*, čak se prema tim novim elementima javlja izvjestan otpor u krugu govornikâ. Naime, kad se stavlja u pokret samo dio zajedničkih jezičkih sredstava, poneki od korisnikâ jezika nađe se pogođen ili osiromašen u nečemu, time što se najednom u jeziku pojavljuju (leksička) sredstva koja su njemu nerazumljiva ili su mu bar strana. (Tako dospijevamo do još jedne antinomije: *racionalnosti i emocionalnosti* u jeziku, kojoj ćemo se još vratiti). Naravno, i stabilnost i pomenuto prihvatanje novih elemenata očito spadaju u racionalnu komponentu jezika. Ali ipak, stabilnost može imati i svoju emocionalnu komponentu, ukoliko je shvatimo kao *subjektivno pridržavanje tradicije* (sa popratnim otporom prema

⁴⁾ O tim »suprotnim tendencijama« autor govori u članku *Zadaci književnog jezika*, na str. 35—39. Vidi fusnotu 2.

novinama). Ali ako stabilnost posmatramo sa gledišta suštine književnog jezika, onda stabilnost kao bitno imenantno obilježje književnog jezika, kao uslov njegove razumljivosti, — spada u racionalnu komponentu.

Naravno, ove antinomije u književnom jeziku se ujednačavaju, a i kriterijumi vrednovanja, do kojih ćemo mi još doći, moraju težiti ka *ujednačavanju ovih suprotnosti* i njihovoj ravnoteži. Razumije se da različiti socijalni uslovi datih narodnih cjelina daju u raznim etapama prednost jednoj ili drugoj dimenziji. Shvatljivo je, kako sam se više puta o tome već izjasnio, da su oni nacioalni jezici koji nikad nisu bili ugroženi u pogledu samostalnosti — uvijek skloniji međunarodnim leksičkim elementima nego jezici onih naroda koji su bivali u situacijama da se bore za svoju egzistenciju, za svoj samostalni jezik. Ali i takvi jezici, kad dostignu određen nivo u stabilnosti, i kad njegovi nosioci postanu svjesni da njihov jezik dobro vrši svoje zadatke, postavljaju se prema novim elementima međunarodnosti sa više blagonaklonosti negoli u razdobljima sigurne opasnosti. Što se tiče antinomije *novinâ i stabilnosti*, jasno je da se ovdje radi o unutrašnjoj borbi i o potrebi ujednačavanja, za koje je Mathesius našao srećan termin »gipka stabilnost«. ⁵⁾ Književni jezik ima potrebu za stabilnošću, ali mu je potrebna i elastičnost, jer bi inače dospio u stagnaciju. A književni jezik koji bi stagnirao *brzo bi postao mrtav jezik*, a pošto mi poimamo književni jezik kao *živi savremeni jezik*, koji treba da udovolji sve novim zadacima i potrebama, onda on ne smije da stagnira, već se mora stalno razvijati.

Treća bitna antinomija u jeziku, koju sam već istakao, jeste suprotnost između njegove racionalne i emocionalne komponente. ⁶⁾ U principu je jasno da težnja za međunarodnošću, za preciznošću jezika, za vršenje novih zadataka više duguje racionalnosti, a težnja da se zadrži tradicionalnost više duguje emocionalnosti; ona je ne samo subjektivna već i *intersubjektivna*. Dabome, ovim ja ne isključujem emocionalne aspekte novinâ i međunarodnosti.

Sada bih htio da se još vratim onome što sam gore nazvao *bogatijim repertoarom i bogatijim funkcionalnim raslojavanjem književnog jezika* i tome — zbog čega sam *normu* književnog jezika nazvao *čvršćom, svjesnijom i ozbiljnijom*. Što se tiče funkcionalnog raslojavanja književnog jezika, gotovo da se ustežem ponavljati ono klasiranje koje je danas već postalo školsko. Ali ne mogu ni da se sasvim uzdržim od toga, jer izvjesni fakti važe i sada, svejedno što su bili formulisani prije nekoliko decenija. Razumije se, ovakvo poimanje funkcionalno-stilskog diferenciranja književnog jezika dospjelo je u školu u znatno uprošćenoj formi (svaki školski udžbenik donekle uprošćava stvari). Ako već spoznamo stvarnu složenost književnog jezika kao

⁵⁾ Vidi članak V. Mathesiusa *O zahtjevu stabilnosti u književnom jeziku* objavljen u zborniku *Spisovna čeština*, str. 14—17. Napomena prevodioca: ovaj članak objavljen je u našem časopisu na sh. jeziku, u prevodu B. Dabića.

⁶⁾ Uporedi predavanje Fr. Daneša *Dijalektičke tendencije u razvitku književnih jezika*, saopšten na VI kongresu slavista u Pragu 1968.

cjeline, onda moramo biti svjesni da unutrašnje stilove njegovog raslojavanja ne možemo prosuđivati samo po jednom kriterijumu, već nam je potrebno nekoliko kriterijuma. Nije moguće naći takvu klasifikaciju koja bi bila samo jednodimenzionalna, a ovdje nam čak ne bi bio dovoljan ni dvodimenzionalni prostor. Ja bih čak rekao da bi trebalo imati više od trodimenzionalnoga prostora — da bismo ovu složenost mogli tačno izraziti u svoj njenoj širini. Prema tome, danas je već postalo tradicionalno da se književni jezik diferencira prema glavnim, moglo bi se reći prema kompleksnim zadacima (ili prema kompleksu zadataka), diferenciranje na funkciju prosto komunikativno-informativnu — kod koje preteže, dabome, *govorni lik* na funkciju stručnog informisanja i stručnih zadataka — kod koje stalno smatram korisnim razaznavati *zajednički radni jezik* (u taj kompleks spada i jezik žurnalistike) i *jezik naučni*, a najzad i *umjetnički jezik* sa svojim veoma kompleksnim zadacima. Ali htio bih ipak da upozorim na to, da ovo shematsko klasiranje — gdje je glavni kriterijum određeni kompleks zadataka — *zasijeca u samu strukturu jezičkih sredstava*, a naročito u način njihove upotrebe u književnom iskazu. Odmah na početku svoga rada na ovom sektoru ja sam zacrtao shemu koja tačno izražava ovakav strukturni pogled na *konkretno jezičke iskaze*, koju ovdje hoću da ponovim u osnovi. U prvom, *govornom jezičkome* stilu radi se o jedinstvenom semantičkome planu, o relativno slobodnom odnosu leksičkih jedinica prema onome što je izraženo, radi se o *iskazu nepotpunom*, čija je razumljivost osigurana, s jedne strane, situacijom, a sa druge — određenom izražajnom konvencijom. U drugom jezičkome stilu semantički plan je takođe jedinstven (kako u funkciji radnoj, tako i u naučnoj), ali kod radnog jezika odnos leksičkih jedinica prema onome što treba izraziti određen je konvencijom i sa ciljem da se postigne *riječ-termin*, a kod naučnog jezika on se usmjerava na preciznost i na *riječ-pojam*. Iskaz je u oba stila *potpun*, kod radnoga stila mogli bismo reći *relativno potpun* a kod naučnoga on je *idealno potpun*. I kod radnoga stila radi se o određenosti datoј automatizovanošću stručno-konvencionalnih izraza (termina i formula-cija), a kod naučnoga stila ona je data preciznom *automatizacijom*, koja je definisana i kodificirana. Od svih ovih stilova znatno se razlikuje *umjetnički stil*, gdje je semantički plan složen, a odnos izražajnih jedinica prema onome što se izražava, a isto tako potpunost i jasnost iskaza — podliježe sasvim drugačijoj zakonitosti, koja je usložnena u samoj strukturi umjetničkoga djela. Ovdje to mogu da naznačim samo u grubim crtama, ali na tome hoću da pokažem — da se pri ovome glavnom raslojavanju književnog jezika *ne radi samo o zadacima*, već o razlikama u samoj strukturi jezika i *konkretnih iskaza*.

Dabome, *kriterijumâ* za stilsko raslojavanje književnog jezika, pogotovu ako uzememo u obzir ne samo jezik kao sistem, već i *jezik kao proces*, ima više; oni su dati situacijom — da li se radi o iskazu privatnom ili javnom, likom — da li se radi o jeziku pisanom ili govorenom, određenim konvencionalnim oblicima — radi li se, na prim-

7) Uporedi moj članak *Zadaci književnog jezika*. Vidi fusnotu 2.

jer, o prostoj kratkoj informaciji ili o predavanju, radi li se o knjizi ili o stručnome članku itd. A svi ovi kriterijumi vode nas ka višedimenzionalnom klasiranju.

Bitno obilježje književnog jezika u njegovom razvoju, koje prožima i ovo raslojavanje, jeste — kako sam i ranije govorio — *intelektualizacija* književnog jezika (mogli bismo govoriti i o njegovoj racionalizaciji). Radi se o ljestvici: jasnost, razumljivost, određenost, preciznost (ili: razumljivost, jasnost, određenost, preciznost). Intelektualizacija u književnom jeziku takođe određuje kriterijum za stupanj njegova razvitka, ali isto tako i kriterijum za njegovo vrednovanje. Minimalni kriterijum sa ovoga stanovišta intelektualizacije jeste *adekvatnost iskaza*; to je, dabome, samo prvi stepen, ali je on ujedno i glavni, jer je adekvatnost iskaza zapravo odgovor na pitanje — je li jezik, respektiv jezički iskaz, izvršio svoj zadatak i svoju svrhu. Međutim, u čitavoj toj ljestvici koju mi tražimo od jezika usmjerenog prema naučnom cilju (od *adekvatnosti* pa sve do *preciznosti*) — intelektualizacija stalno raste i jača. Stoga ona i jeste značajna komponenta u samom razvitku, ali i pri vrednovanju književnog jezika.

Razumije se, mi ne smijemo smatrati da se u jeziku i jezičkom iskazu radi samo o intelektualiziranom izrazu — koji operiše sa ustaljenim terminima, sa ustaljenim formulacijama, sa ustaljenim sintaktičkim modelima, dakle u krajnjoj instanci sa konvencijom, sa sredstvima mehanizovanim i čak automatizovanim (u iskazima i definicijama). Postoji tu i jedna opoziciona usmjerenost, koju sam ja nazvao *aktualizacijom* (a mogli bismo je nazvati i *deautomatizacijom* ili raznim drugim opisnim riječima). Prema tome i određena jezička *konvencija se razvija*, bolje rečeno — mijenja se i preinačuje. Kad jezik ne bi imao mogućnosti da mijenja svoje konvencije, on bi bio vrlo suv — da tako kažemo. Isključio bi, zapravo, svaku duhovitost, svaki kalambur, jezičko preobličavanje svakoga književnog djela. A time bi bila isključena i živost konverzacijnog iskaza, pa najzad i naučnog iskaza ako hoćete. Dakle, ove dvije *antinomijske komponente*, automatizacija i deautomatizacija, *konvencija i novine*, jesu u jeziku i moraju tamo biti.

Razumije se, kad govorimo o intelektualizaciji i adekvatnosti, pa čak i o preciznosti iskaza, mi se krećemo u oblasti racionalnosti; u suštini radi se o problemu — da se izražavanje i informisanje, respektiv primanje informacije, ne bi diferenciralo, a kriterijum racionalnosti je vrlo značajan pri tome. Osim toga, sa stanovišta govornika i sa stanovišta slušaoca, postoji još jedan problem — da se izrazi i saopšti *individualna predodžba govornika*, tj. ono što individualno hoće da izrazi. Možemo, dakle, govoriti o *psihičkome stavu govornika i psihičkome stavu slušaoca*. Dabome, kad govorimo o takvome stavu govornika i slušaoca, moramo imati na umu — da se krećemo kako u oblasti individualne psihologije tako i *psihologije kolektiva*, jer u stvari govornikov individualni izraz ipak ne može da bude toliko individualan, da bi prestao biti saopštenje. Radi se, dakle, o tome da slušalac primi odaslano saopštenje sa onakvim smislom s kakvim je ono izgovoreno.

Prema tome, ovdje opet vidimo da jezički iskazi s jedne strane (koju sam ja nazvao intelektualnom, a koja bi se mogla zvati i racionalnom) podliježu sociološkoj analizi (uz onu čisto lingvističku), a sa druge strane — oni podliježu psihološkoj analizi. Sigurno je da i u ovoj drugoj strani postoje racionalne komponente, ali ipak u njima znatno sudjeluju i emocionalne komponente.

Razumiye se, kad mi posmatramo sa naučnoga stanovišta jezik uopšte, a prije svega književni jezik, sa njegovom bogatom ljestvicom specifičnih zadataka, (koja kulminira u naučnom jezičkom stilu) — da njegovo vrednovanje podliježe u znatnoj mjeri ovim racionalnim kriterijumima. A teorija književnog jezika, onako kako je ona bila izgrađena ne samo kod nas, — a udio Praške škole u njenom stvaranju bio je bitan, — ipak je određena racionalnim gledištima. Možemo priznati iskreno, i kritički, da je ova teorija donekle zanemari-vala emocionalnu komponentu iskaza. Naravno, ako lingvistička nauka hoće da spozna jezik kao cjelinu u svoj njegovoj širini, ona mora voditi računa i o emocionalnim komponentama njegovim. Emocionalne komponente nisu samo u procesu govorenja, one zasijecaju u sam sistem jezika, mada je u suštini jezički sistem (kao sistem) prirodno racionalan u svojoj jezgri. Ali on ima i emocionalnih elemenata koji na izvjestan način baš narušavaju taj sistem. Kao ilustraciju navešćemo najobičniji primjer, koji je školski primitivan: imperativ »piši!«. Gdje je agens te zapovijesti »piši?« Vidimo da je ovdje normalan odnos subjekat—predikat, *agens i akcija*, na izvjestan način narušen. Možemo reći da se ovdje radi o 2. licu, kojemu se obraćamo, ali to je govornikov podstrek na akciju, pa je tako pojam agensa ovdje razdvojen. Na ovome mjestu mi ne možemo da to analiziramo u detalje, ali je sigurno da u jeziku ima komponenata koje mogu narušiti njegov sistem. Jasno je, dabome, da emocionalne komponente (više nego u samom sistemu) istupaju naprijed u procesu govorenja, u načinu upotrebe jezičkih sredstava. A kad bismo se opet vratili na onu glavnu ljestvicu kompleksnih zadataka, njih će biti prema određenim uslovima nekad više nekad manje, ali sa ovoga stanovišta tu nastaje u osnovi izvjesni klimaks i antiklimaks. Time, razumiye se, neću da kažem da je komunikativna uloga, govorni stil jezika — samo emocionalan, jer bismo time deformisali jezičku stvarnost. Isto tako bih posebno upozorio na shvatanje, koje je danas već odbačeno, ali se ranije često sretalo, da se naime *umjetnički jezik* shvatao kao *jezik emocionalni* (to je bila jedna od grubih grešaka stare stilistike iz vremena kad je ona počela da se konstituiše kao naučna disciplina).

Naveli smo dva neophodna obilježja književnog jezika: *stabilnost i inetelektualizaciju*. Dalje takvo obilježje jeste *jedinstvo*, ono je takođe njegovo imanentno obilježje. Ako govorimo da je to zajednički način izražavanja, u određenim ulogama, za čitavu narodnu cjelinu, onda iz toga proističe i potreba određenog jedinstva, i to ne samo književnog jezika već jezika uopšte. Priznamo li — što je neophodno — da

⁸⁾ Vidi Al. Jedlička, *Proučavanje savremenih književnih jezika i problemi norme*, Praha 1968, str. 113.

se radi o socijalnoj pojavi, to znači da tu već ima izvjesnoga jedinstva, i samo nam ono garantuje da će slušalac razumjeti ono što rekne govornik. Ako ovdje ne bi bilo nikakvoga jedinstva, uzajamno sporazumijevanje ne bi bilo lako. *Kod književnog jezika potreba jedinstva je još više pojačana.* A to jedinstvo književnog jezika možemo projicirati u pojam *norme književnog jezika*, kao njegovo imanentno obilježje. (Znate da sam ja uvijek vojevao za to da je *norma u jeziku*, i zbog toga smo mi u našoj teoriji književnog jezika razlikovali *normu i kodifikaciju*). Ali, sa druge strane, mi moramo zbilja shvatiti da je jedinstvo književnog jezika dijalektičko; ovo jedinstvo sadrži u sebi znatnu varijabilnost, koja je data funkcionalno i stilski, određena potrebom za novim elementima koji pridolaze i preživljavanjem starih i naslijeđenih elemenata. Time se, naravno, vraćamo pojmu *obaveznosti norme*, veće obaveznosti i svjesnosti norme u književnom jeziku. Školski shvaćeno, sa stanovišta pridržavanja određenih pravila, — to bi značilo da iz te obaveznosti proističe apsolutno jedinstvo, ali ako ćemo mi realno posmatrati funkcionisanje jezika i njegov sistem, vidjećemo da se u ovome jedinstvu skriva znatna varijabilnost. I nema jezičke norme bez varijabilnosti. A baš u književnom jeziku, sa njegovim bogatstvom stilskoga raslojavanja, prirodno je da ova varijabilnost ima i veći raspon. Razumije se, uza sve ovo, da književni jezik i u tome pogledu ima svoje unutrašnje složene zakonitosti. Velika složenost književnog jezika upravo harmoniše sa većom svjesnošću i obaveznošću njegove norme. Prema tome, varijabilnost norme književnog jezika u dijalektičkoj je vezi sa njegovim jedinstvom, koje ne treba shvatiti strogo ni apsolutno.

(Sa češkog: Bogdan L. DABIĆ)

(Iz knjige: *Belič, Daneš i koautori KULTURA ČESKEHO JAZYKA. Izdanje Severočeské nakladatelství Liberec 1969. Članak prvi, str. 7—16).*